

Кульчицький І. М., Лукач М. О.,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті окреслено основні підходи до семантичної класифікації дієслівної лексики в українському та зарубіжному мовознавстві.

Ключові слова: семантична класифікація, лексико-семантична група, предикат, ідентифікатор.

В статье обозначены основные подходы к семантической классификации глагольной лексики в украинском и зарубежном языкознании.

Ключевые слова: семантическая классификация, лексико-семантическая группа, предикат, идентификатор.

The article outlines the main approaches to the semantic classification of the verbal lexicon in the Ukrainian and foreign linguistics.

Key words: semantic classification, lexico-semantic group, predicate, identifier.

Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також до суб'єкта або об'єкта дії [10, с. XXI].

В українському мовознавстві класифікацією предикатів займалися І. Р. Вихованець, В. М. Русанівський, О. І. Леута, С. М. Дишлева та ін. Так, І. Р. Вихованець поділив всі предикати на [3, с. 93-111]: 1) предикати дії (позначають діяльність, що породжується суб'єктом-діячем і ним активно й безпосередньо стимулюється); 2) предикати процесу (вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно й безпосередньо не стимулюються); 3) предикати стану (орієнтовані на "пасивний" суб'єкт, реалізуються у тому відрізьку часу, з яким співвідносяться, отже вказують на тимчасову характеристику предмета); 4) предикати якості (позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку); 5) локативні предикати (диференційною однакою вихідної локативності є статичність, позначають локативний стан); 5) предикати кількості (позначають точну або неозначену кількість відповідних предметів). В. М. Русанівський здійснив семантичну класифікацію дієслів української мови, виділивши 41 функціонально-семантичну групу предикативних одиниць [9, с. 157]. На основі логіко-граматичного підходу О. І. Леута визначив такі лексико-семантичні групи дієслів: дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, релятивні (відношення), місцеперебування, буття, характеристизації, екзистенційні, володіння [8, с. 9].

За ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності С. М. Дишлева виокремила такі основні лексико-семантичні групи дієслів [4, с. 8]: 1. Дієслова дії (дієслова загальної фізичної дії, дієслова на позначення дії, яка спричиняє зміни в об'єкті, дієслова на позначення дії, яка створює об'єкт). 2. Дієслова руху та переміщення. 3. Дієслова релятивної семантики (дієслова ставлення, дієслова впливу, посесивні дієслова, дієслова залежності). 4. Дієслова стану і процесу (дієслова психічного стану, дієслова фізіологічного стану, дієслова на позначення переходу із одного стану в інший, дієслова на позначення фізіологічних процесів). 5. Дієслова ментальних і соціальних дій суб'єкта (дієслова фізичної чи інтелектуальної діяльності або відпочинку, дієслова мовлення, дієслова мислення, дієслова пізнання, дієслова сприйняття). 6. Дієслова звучання та звуконаслідування. 7. Дієслова буття. 8. Дієслова на позначення виникнення, появи, настання. 9. Дієслова характеристизації (позначення кваліфікативних властивостей особи, позначення зовнішнього вияву ознаки дії або стану, позначення зменшення або збільшення вияву ознаки). 10. Дієслова просторової локалізації. 11. Модальні дієслова (волевияву, бажання, наміру, можливості) 12. Фазові дієслова.

В Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ проводиться дослідження дієслова в лексикографічній системі, на основі якого реалізовано Словник дієслівних семантичних тем. За допомогою автоматизованого індексування формул тлумачень за інфінітивами встановлено 257 семантичних тем для всієї дієслівної лексики української мови. Формула тлумачення дієслівних лексем складається з ідентифікатора та його конкретизаторів (диференційних сем). Ідентифікатором у дієслівних дефініціях є інше дієслово, за допомогою якого тлумачиться реєстрове. Це дієслово і є семантичною темою. Семантичними темами виступають певні дієслова, які є достатніми для лексикографічного опису різноманітних семантичних станів усієї дієслівної лексики [5, с. 213-220].

Крім цього, українське дієслово досліджувалося в таких аспектах: дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. Ф. Джочка), лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. І. Овчиннікова), функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів (Н. Б. Іваницька), семантико-синтаксична валентність дієслів (Т. Є. Масицька), ідеографічний поділ дієслівної лексики на матеріалі дієслів переміщення (А. Я. Середницька), структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н. М. Мединська), семантика дієслів розташування (Т. В. Мирончук), дієслівна лексика соціально-економічної сфери (М. І. Навальна), валентнісні відношення дієслів тематичної групи "чуттєвої сфери" (О. Л. Орендарчук), функціонально-онемасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів (Т. В. Парасюк), походження й семантичний розвиток дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення (Г. О. Пашковська), семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта та суб'єкта (Г. П. Серпутько), лексико-семантичні групи відприкметникових

дієслів (О. В. Сорочан), емотивні дієслова як база іменного словотвору (І. В. Чепуріна), багатозначність дієслів конкретної фізичної дії (А. В. Шумейкіна), семантична структура та функціонування дієслів звучання (О. В. Бабакова), семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів (Т. М. Лагута), префіксальна сполучуваність дієслів руху (Н. В. Лахно), структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта (Н. М. Пославська), синтаксичні функції синсемантичних дієслів (І. М. Прокопенко), функціонально-семантичні параметри релятивних дієслів (Т. В. Савчук), структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості (Л. В. Сегін), дієслова лексико-семантичної групи буття (Л. І. Лонська), семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення (Н. Г. Ніколаєва), дієслова мислення (В. В. Гумовська), дієслова стану (О. І. Леута).

У зарубіжному мовознавстві типології дієслів присвячені праці У. Чейфа, Ф. Денеша, Ю. Д. Шведової, Л. М. Васильєва, Ю. Д. Апресяна, Е. В. Падучевої, Е. В. Рахіліної, Е. В. Кузнецової, Л. Г. Бабенко та ін.

Зокрема У. Чейф виділяє чотири групи предикатів: предикати стану, предикати процесу, предикати дії та предикати дії-процесу. В межах предикатів стану і дії відповідно до відсутності аргументів додатково виокремлює амбійнтний (всеохоплюючий) стан і амбійнтну (всеохоплюючу) дію. У працях Ф. Данеша наводиться класифікація предикатів на: дії / недії (стани); активні дії / неактивні дії; мутаційні дії / процесуальні дії; некаузативні дії з носієм / без носія; каузативні мутаційні дії з агентом / з процесором-агентом; процесуальні дії з носієм / без носія; процесуальні дії з процесором / з агентом [5, с. 17].

Ю. Д. Шведова відходить від традиційного поділу дієслів на дієслова дії та дієслова стану. Натомість стверджує, що природі дієслова як цілісного класу відповідає протиставлення: “дієслова, в яких семантика дії та стану строго не розрізняється або взагалі розмита” – “дієслова, в яких протиставлення дія – стан наявне і визначає їх розподіл по тих чи тих множинах”. До першого члена цього протиставлення входять: 1) дієслова з ослабленою повнозначністю, неповнозначні дієслова (дієслова-зв'язки і напівповнозначні дієслова, фазові дієслова, модальні дієслова, дієслова зв'язків, відношень та найменування), дійктичні дієслова; 2) дієслова буття, а також дієслова, що називають існування, що самовиявляється та безпосередньо сприймається. До другого члена цього протиставлення належать: 1) дієслова зі значенням власне активної дії, діяльності, діяльнісного стану; 2) дієслова, що називають різні неактивні процесуальні стани [10, XXIII]. Кожен з цих чотирьох макрокласів поділяється на менші класи.

Л. М. Васильєв зауважує, що дієслово займає, як правило, центральне місце в семантичній структурі речення. В широкому розумінні предикати поділяються на повнозначні та службові. До повнозначних предикатів належать дієслова, прикметники, прислівники, слова категорії стану та абстрактні іменники. До службових предикатів належать деякі прийменники і сполучники, пропозиційні зв'язки, квантори, граматичні категорії і т. д. При класифікації російської дієслівної лексики він використовував три принципи: денотативний (або тематичний), парадигматичний та синтагматичний. Денотативний підхід полягає у природньому, онтологічному розчленуванні предметів, ознак, характеристик, дій, процесів, подій і станів, відображеному у структурі мови. Парадигматична класифікація лексики здійснюється шляхом виділення в значеннях слів при їх порівнянні з ідентифікатором спільних та відмінних компонентів. Синтагматичний принцип класифікації лексики базується на врахуванні кількості та якості дієслівних валентностей. Науковець виокремив основні класи дієслів психічної діяльності: дієслова відчуття, дієслова бажання, дієслова сприйняття, дієслова уваги, дієслова психічного (емоційного) стану, дієслова емоційного переживання, дієслова емоційного відношення, дієслова мислення, дієслова знання, дієслова пам'яті. Перші сім класів пов'язані зі сферою відчуттів, а три останніх – зі сферою думок, мислення [2, с. 36-44].

У “Системному семантичному словнику російської мови” Л. М. Васильєва предикати розподілено на 12 основних класів: 1) буттєві предикати; 2) буттєво-просторові предикати (предикати просторової локалізації); 3) предикати відношення; 4) оцінні предикати; 5) предикати стану; 6) кількісні предикати; 7) предикати властивості; 8) предикати поведінки; 9) предикати звучання; 10) предикати руху; 11) акціональні предикати; 12) акціонально-процесуальні предикати.

Ще один російський лінгвіст Ю. Д. Апресян виокремив 15 класів дієслів так званого верхнього рівня: дія, діяльність, заняття, поведінка, вплив, процеси, прояви, події, розташування в просторі, локалізація, стан, характеристики, вміння, параметри, існування, відношення, інтерпретації [1, с. 37].

У Експериментальному синтаксичному словнику під редакцією Л. Г. Бабенко втілена концепція дієслівних класів слів, їх лексико-семантичної, граматичної та лексикографічної категоризації, розроблювана протягом останніх двох десятиліть проблемною групою “Російське дієслово” кафедри сучасної російської мови Уральського державного університету. Ідеографічний підхід до опису російської дієслівної лексики доповнюється семантико-синтаксичним аспектом її розгляду. Це стало можливим тому, що семантизація дієслів у тлумачному ідеографічному словнику здійснювалася з опорою на один формульний запис, що включає дієслово-ідентифікатор лексико-семантичної групи слів і максимум лексичних репрезентантів диференційних ознак, необхідних для розкриття семантики дієслова. В результаті всі дієслова було поділено на такі групи та підгрупи: 1. дія і діяльність (рух суб'єкта, переміщення об'єкта, розміщення, фізичний вплив на об'єкт, творча діяльність, інтелектуальна діяльність, мовленнєва діяльність, соціальна діяльність, фізіологічна дія, звучання); 2. буття, стан, якість (буття, якісний стан); 3. ставлення (взаємовідношення, володіння, міжособистісні відносини, соціальні відносини) [6].

В основу семантичної розмітки дієслів національного корпусу російської мови покладена система класифікації російської лексики, прийнята в базі даних “Лексикограф”, яку розробляли з 1992 р. у Відділі лінгвістичних досліджень ВІНІТІ РАН під керівництвом Е. В. Падучевої і Е. В. Рахіліної. В процесі впровадження цієї класифікації до маркування дієслів в корпусі її дещо розширили, і в результаті дієслова були розмічені

відповідно до таких семантичних класів: рух, розміщення об'єкта, фізичний вплив, зміна стану або ознаки, буттєва сфера, місцеперебування, контакт і опора, посесивна сфера, ментальна сфера, сприйняття, психічна сфера, мова, поведінка людини, фізіологічна сфера, природне явище, звук, світло, запах [7, с. 159].

Як бачимо, серед дослідників цього питання немає уніфікованого підходу до класифікації дієслівної лексики. Л. М. Васильєв вважає, що невідомо, чи він взагалі можливий так, як принципи і аспекти будь-якої класифікації залежать від цілей та завдань дослідження [2, с. 40].

Література:

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш. школа, 1981. – 184 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 220 с.
4. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 18 с.
5. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К.: Довіра, 2004. – 259 с.
6. Експериментальний синтаксичний словник під ред. Л. Г. Бабенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=2847>
7. Кустова Г. И., Ляшевская О. Н., Падучева Е. В., Рахилина Е. В. Семантическая разметка лексики в Национальном корпусе русского языка: принципы, проблемы, перспективы // Национальный корпус русского языка: 2003-2005. Результаты и перспективы. – М., 2005, – С. 155-174.
8. Леута Олександр Іванович. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Олександр Іванович Леута. – Київ : [б. и.], 2009. – 35 с.
9. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарівч Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 236 с.
10. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-т рус. яз.; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: РАН Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.